

Bálint Mónika

„Közület teremteni a magánproblémákból”¹

Írásomat egy olyan személyes bevezetővel kezdem, melynek eddig máshol nem volt indokolt helye. Szociológus hallgatóként 2001-től 2007-ig a *Hints* művészcsoportban tevékenykedtem képzőművész barátokkal. Több mint egytucatnyi társadalmi témákat vizsgáló képzőművészeti munkát, akciót, eseményt valósítottunk meg, eredeti célunk a *public art* népszerűsítése volt. Közös alkotásaink közül elsősorban a Szabó Eszter Ágnessel létrehozott *Könnyű és nehéz*, valamint a *Tranzit* című munkák adtak teret egyrészt arra, hogy társadalomtudományi módszereket is beemeljünk az alkotás folyamatába, másrészt arra, hogy kísérletezzünk azzal, hogy munkánkba valamilyen társadalmi helyzet érintetteit is bevonjuk.

A *Könnyű és nehéz* című munkánkat a Dunaújvárosi Kortárs Képzőművészeti Intézet *Demo* című kiállítására készítettük 2003 telén. Ekkor a dunaújvárosi foltvarró kör (*Duna-folt Műhely*) tagjaival dolgoztunk együtt. A munka három részből állt: a foltvarró (*patchwork*) nőkkel két hónapon keresztül találkoztunk, klubtalálkozóikon részt vettünk és velük együtt gondolkodtunk arról, hogyan lehetne egy közös műben megjeleníteni azt, miként alakult a város és saját sorsuk a rendszerváltozás óta. A közös munka során sokat beszélgettünk életükről, találkozóikról, hogy ki mióta és miért lett foltvarró, mit jelent számukra a kézimunka, mit ad számukra a csoport, amelyben dolgozhatnak és egymással találkozhatnak. A *patchwork* csoport, mint egy fonó, hétről hétre alkalmat ad a csoport tagjainak, hogy megvitassák személyes problémáikat és a város sorsát, és erőt adjanak egymásnak ahhoz, hogy elgondolkodjanak a változtatások lehetőségén. A találkozások alkalmával feljegyeztük a beszélgetések pár fontosabb gondolatát, mondatát. A csoport tagjait személyes interjúra is felkértem, tizenöt főből hét asszony vállalta, hogy mesél az életéről és a városról, illetve a foltvarrásról, a foltvarrók közösségéről. Szabó Eszter Ágnes a foltvarrókkal közösen tervezte meg azt a varrott képet, amely a város és benne a csoport sorsát ábrázolja a rendszerváltozás óta. A közös munka során elhangzott mondatok közül párat a képre is ráhímeztünk. Az interjúkat fényképekkel együtt egy kis kötetbe rendeztem. A közös alkotás és a munkát készítő interjúk kötete bekerült a kiállítás darabjai közé. Beszélgetéseink elsősorban azt

1 Burawoy, Michael (2006 [2005]): Közérdekű szociológiát! Replika (54–55): 36.

befolyásolták, hogy a csoport tagjai saját múltjukat és jelenüket a városban lezajlott politikai és gazdasági fordulópontok tükrében újraértelmezzék, és egyúttal a foltvarró kör, mint közösség létét, annak hatásait a tagokra közösen megbeszéljék.

A *Könnyű és nehéz* projekt tapasztalata hívta fel figyelmemet a közösségi, kollaboratív és részvételi alapú gyakorlatokra a művészetben és a társadalomtudományokban.² Saját hétköznapijaimban a kutatói munka kevésbé van jelen, mint az aktivizmus, legyen az a művészeti szcénához vagy a társadalmi mozgalmakhoz köthető. Jelenleg közösségszervezőként dolgozom egy álláskeresőkből és közfoglalkoztatottakból álló érdekvédelmi csoporttal (*Köz-munkás Mozgalom a Jövőért*), ezért a különböző kutatási módszerekre és megközelítésekre elsősorban pragmatista megközelítéssel tudok tekinteni: mi az a tudás, amit a közösség a közös alkotási/kutatási folyamatokban megszerez, milyen cselekvéseket tud ezzel a tudással előkészíteni, generálni, és végül ez a tudás hogyan segíti őket hozzá a gyakorlatban ahhoz, hogy céljaikat elérjék és társadalmi változásokat generáljanak.

Peter Reason a *Three Approaches to Participative Inquiry* (1994) című cikkében ír azokról a dilemmákról és kritikákról, amelyek a kutatói szerepekkel kapcsolatban a 20. század második felére széles körben elterjedtek, és amelyek egy önreflektív kutatói szemléletmód megszületésével kapcsolódtak össze. A kritikák egy része a kívülálló értelmiségi magatartásra vonatkozik. A kutató egy közösség, társadalom vagy ökológiai rendszer részeként saját szerepére az őt érő hatások figyelembevételével kell, hogy tekintsen, amelyekben osztozik (és amelyekkel kölcsönhatásban van) környezete többi tagjával. Emellett Reason rámutat arra, hogy a politikai rendszerek és az azokhoz kapcsolódó világképünk átalakulása a velük kölcsönhatásban lévő tudomány átalakulását is feltételezi: „Egy olyan világnézet, amely egalitáriánusabb, és eredendően feltételezi a részvétel elvét, másfajta tudományos hozzáállást igényel. A valóságot minden résztvevő annak társalkotójaként hozza létre, amibe tapasztalataik, képzeletük, gondolataik és cselekedeteik egyenlő mértékben épülnek be” (Reason 1994: 324). Így a világról alkotott képünk és tudásunk dialógusokra épül. Az ismeretszerzési folyamatokba bevont résztvevők (képzett és nem képzett kutatók) lehetőséget kapnak arra, hogy saját társadalmi pozíciójukat, előnyeiket és hátrányaikat, élethelyzetüket, sajátviláguk egyes szeleteit azokon kívül helyezkedve szemléljék egy közös értelmezési folyamat során, dialogikusan újraértelmezzék, megértsék. Ez már önmagában is változást jelent, de az új perspektíva és tudás további változtatásokra is lehetőséget ad.

Alaine Touraine általános cselekvésemélettel foglalkozó kutatásai nyomán dolgozta ki a *racionalista szociológia* koncepcióját, amelyet a praxis szintjén *szociológiai intervenció*nak nevez:

A szociológus feladata, hogy elméleti felkészültsége és elemző kategóriái segítségével bekapcsolódjon a szerveződő társadalmi mozgalmakba, és aktivistáikat összegyűjtve – és segítségükkel önanalíziseket készítve a mozgalomról – feltárja, tudatosítja tege elképzeléseiket, majd szigorúbb elméleti keretbe illesztve ezeket, erősítse tudatosságukat, amely alapján aztán magasabb szintre léphet szerveződésük (Pokol 1996: 43).

Arjun Appadurai *A kutatáshoz való jog* című cikkében arra tesz javaslatot, hogy tekintsük a kutatást az egyetemes emberi jogok egyikének: „A kutatás az a készség, hogy módszere-

² Doktori értekezésem tézise is ezt a témát dolgozza fel: Bálint Mónika: *A részvétel fogalma a művészetben és a társadalomtudományokban* (PhD-értekezés 2016); Budapesti Corvinus Egyetem (a munka jelen szöveg megjelenésekor még kézirat. Az alábbi írás egyes részeit részletesebben kifejtem a disszertációmban).

sen szélesítsük tudásunk határait valamilyen feladat, cél vagy törekvés alapján” (Appadurai 2011 [2006]: 74). A kutatás a mai világban a mindennapok része azoknak az életében, akik felismerik annak fontosságát, hogy hol és hogyan érhető el számukra a legjobb információ, mennyi információra van szükségük a jó döntés meghozatalához, és ki segítheti őket a lényeges elemek kiszűrésében. Képzett kutatóként, társadalomtudósként és értelmiségiként egyaránt érezhetjük hivatásunknak azt, hogy az ismeretek, tudás megszerzésének módszereit, a kutatás eszközeit minél szélesebb körben terjesszük, és elérhetővé tegyük azok számára is, akik saját élethelyzetük, lakóhelyük, sorsuk megértésében és esetleg megváltoztatásában lelik ennek a tudásnak hasznát.

Appadurai egy olyan alapítvány egyik létrehozója, amely különböző végzettségű fiatalokat fog össze annak érdekében, hogy segítse őket az önálló kutatáshoz szükséges készségek elsajátításában, miközben saját közvetlen környezetük, saját városuk sajátosságait vizsgálják. „Ha valaki képes kutatni, azzal megszerzi a demokratikus állampolgárság egyik alapvető készségét” (Appadurai 2011 [2006]: 74). A szociológiában és az antropológiában a fent leírt önreflektív, a kutatói cselekvés hatásaival és a kutatásban megvalósuló kölcsönhatásokkal számoló tudományos álláspontok terjedésével egyre gyakrabban felmerül annak igénye, hogy a kutató ne csak leírja a társadalmi jelenségeket, hanem értelmiségi szerepéből adódó felelősségének tudatában aktívan segítse társadalmi változások generálását, a kutatás során fókuszba kerülő problémák megoldását is.

Gupta és Ferguson az antropológiai terepmunka fontos lehetőségének tartják, hogy általa „hangot lehet adni” gazdasági és politikai szempontból marginalizált embereknek, társadalmaknak, illetve az ő történeteiknek (Feischmidt 2007: 226). A részvételi kutatási eljárások egyrészt azért fontosak, mert a bevont csoport részvétele által lehetőség kínálkozik arra, hogy az érintettek közösen feltárják az életüket érintő kérdéseket, másrészt pedig egy demokratikus ideált, a cselekvő és részt vevő állampolgár ideáját tükrözik a gyakorlatban, lehetővé téve az egyének számára a változtatásban való részvételt.

Az előzőekben azt az elvárást fogalmaztam meg, hogy a részvételi alapú kutatási folyamatok változást okoznak a benne részt vevők ismereteiben, sajátvilágában. De milyen hatással lehetnek ezek a kutatások a társadalom egészére nézve? Van-e a tudománynak intézményes felelőssége? Mennyiben kívánja a megszerzett tudást elérhetővé és a társadalom különböző csoportjai számára használhatóvá tenni? Az ezzel kapcsolatos dilemmák megjelennek Michael Burawoy közszociológiai programjának diszkuszióiban.

Burawoy javaslata a szociológia és a szociológusok számára a tudomány céljainak és eszközeinek újraértelmezése, amely egyszerre teheti népszerűbbé (közérthetőbbé) a szociológiát és felhasználhatóbbá az általa generált ismereteket a társadalom számára.

Egy évszázadot töltöttünk azzal, hogy szakszerű tudást hozunk létre, hogy a hétköznapi gondolkodást lefordítsuk a tudomány nyelvére, most azonban legfőbb ideje nekilátni a szisztematikus visszafordításnak: visszavinni a tudást azokhoz, akiktől származik, közügyet teremteni a magánproblémákból, egyszerűen újraszóni a szociológia morális szálát. Ebben rejlik a közszociológia (*public sociology*) ígérete és kihívása, amely kiegészíti, nem pedig tagadja a professzionális szociológiát (Burawoy 2006 [2005]: 36).

Burawoynak sok kritikusa akadt (lásd Huszár 2006; Hadas 2006). Huszár ezt a közszociológia programjának különböző értelmezési lehetőségeivel magyarázza. Az egyik megközelítés szerint a szociológus válhat olyan aktív társadalmi szereplővé, aki a közért tenni akar,

közszereplést vállal és a társadalmi változásokért cselekszik. A másik megközelítés pedig a társadalomtudományok eredményeinek társadalmasításáról szól, amely szerint a társadalmi változásokat a tudományos eredmények csak közvetetten befolyásolják. Huszár és a közszociológia koncepciójának más kritikusai, csak a második megközelítést tekintik relevánsnak.

Ezzel a második, korlátozó értelmezéssel a társadalmi mozgalmakban cselekvőaktivistaként nem tudok megelégedni. Az elmúlt évtizedek társadalmi változásai megerősítették azt a hitemet, hogy nem elegendő célkitűzés a tudományos ismeretek „társadalmasítása”. Nem elegendő az eredményeket „szélesebb körben megismertetni”, hiszen akadémiai oldalról azt sem látjuk biztosan, ki a közönség, amely ennek az akadémiai keretek közt legitimált tudásnak a befogadjává válik, és elengedjük, hogy a megfigyelt társadalmi jelenségek szereplőivel együttműködésben közös tudást szerezzünk és változtatásra törekvő cselekvést kezdeményezzünk. A képzett, kutatási tapasztalattal és elméleti tudással rendelkező kutatók, akik sok esetben a részvételi kutatási folyamatok kezdeményezői, azzal járulnak hozzá ezekhez az ismeretszerzési folyamatokhoz, hogy a társadalmi konfliktusok elszenvetőinek tapasztalatait tudományos ismereteik, tudásuk segítségével újraértelmezhetővé teszik, „közügyet teremt(enek) a magánproblémákból”. Az egyéni tapasztalataikat a résztvevők a módszeres tudásszerzési folyamatokon keresztül, a tudományos ismeretek felhasználásával értelmezni tudják és felismerik azok strukturális meghatározottságát, és ebből a perspektívából képesek bemutatni a nyilvánosság számára is.

A részvételi alapú műalkotásokról szóló elemzésemben a részvétel fogalmának három dimenzióját különítettem el, amelyek valójában három aktor perspektíváját mutatják egy részvételi folyamat tekintetében. A közös cselekvés (alkotás vagy kutatás) során a résztvevők sajátvilágának közös metszete alakul ki. Bár a gyakorlatban a részvételt legtöbbször cselekvésként írjuk le, érdemes azt mint állapotot értelmezni. A részvételre mint állapotra tehát három irányból (dimenzióból) tekinthetünk:

- a projektet kezdeményező művész/kutató szempontjából;
- a projektbe bevont szereplők/alkotók/kutatók szempontjából; és
- a nézők szempontjából, a társadalmi nyilvánosság irányából.

Az ilyen alkotási és kutatási folyamatok szempontjából érdemes mindhárom dimenzió érvényesülését külön-külön és együttesen is vizsgálni, illetve a folyamatok tervezőinek, résztvevőinek tudatosan tervezni mindhárom perspektívával, minden ágenssel kapcsolatban.

Ennek megfelelően a következő dimenziókat különítem el:

1. (x) *A részvétel a képzett kutató szempontjából.* A kutató pozíciójának vizsgálata ebben a dimenzióban arra vonatkozik, hogy az miként közelít a feltárandó társadalmi problémákhoz, saját szerepéhez, és milyen szerepet tölt be a folyamatban. Cselekvéseit megpróbálhatjuk elhelyezni egy képzeletbeli skálán, ami a passzív résztvevő megfigyelő szerep és a többieket segítő, a folyamatot előrevivő facilitátor szerep között mozog.

2. (y) *A részvétel a közösség, a kutatásba bevont személyek szempontjából.* Ebben a dimenzióban a részvétel fogalma a bevont egyénekre vonatkozik, a bevonás mértékét és módszereit érdemes vizsgálni. Mennyire vesznek részt aktívan a bevont személyek a kutatási kérdések megfogalmazásában, a kutatási eszközök elsajátításában és alkalmazásában, a begyűjtött ismeretek értelmezésében és a következtetések levonásában?

3. (z) *A részvétel a társadalmi nyilvánosság szempontjából* – a részvétel politikai dimenziója. Ebben a dimenzióban érdemes vizsgálni a kutatási folyamat hatását a befogadókra, a

tudományos közönségre, a bevont kutatókkal azonos élethelyzetben lévő „sorstársi” közönségre és a szélesebb társadalomra. Továbbá azt is érdemes szemügyre venni, hogyan jelenik meg a kutatás eredménye a társadalmi nyilvánosságban, kivált-e vitákat, eredményez-e közvetlenül vagy közvetetten bármilyen változást.

2016–2017 telén részvételi akciókutatási folyamatba kezdünk tartósan munkanélküliek és közfoglalkoztatottak/kulturális közfoglalkoztatottak, valamint a téma iránt érdeklődő aktivisták és társadalomtudósok részvételével, amely kutatás a munkanélküli szolgáltató rendszer és ehhez kapcsolódóan a közfoglalkoztatás jelenlegi hatásait kívánja feltárni és változtatási irányokat kezdeményezni. Kutatóként azok a folyamatok érdekelnek, ahogyan tartósan munkanélkülivé válik valaki, és ebben a helyzetben milyen rendszerszintű válaszokat lát a saját egyéni helyzetének megváltoztatására, milyen intézményekkel találkozik és ezek a találkozások milyen hatással vannak az ő életére. Ezeket a tapasztalatokat összesítve tudunk majd közös kutatási kérdéseket megfogalmazni. A kutatás előkészítő fázisában ezért több lépésben interjúkat készítünk közfoglalkoztatottakkal, elsősorban kulturális közfoglalkoztatási programban részt vevőkkel.

Az interjúkészítésnek több célja van: szeretnénk az interjúalanyoktól több ismeretet szerezni a kulturális közfoglalkoztatás rendszeréről, arról, hogy hogyan kerülnek be az emberek ebbe a foglalkoztatási formába, milyen élethelyzetbe érkeznek és milyenek a munkahelyi tapasztalataik, illetve általában hogyan látják ezt a foglalkoztatási rendszert. A kutatási folyamat során adódik össze a formális egyetemi társadalomtudományi képzésekből kikerült kutatótársak, valamint a munkaügyi ellátórendszer és a közfoglalkoztatás működését saját bőrükön megtapasztalt kutatótársak tudása, felkészültsége, rálátása. A tudásszerzési folyamat egy pontján pedig közösen kell megalkotni a tervet arra vonatkozóan, hogy a kutatócsoport hogyan hasznosítja a megszerzett ismereteket, a közös tudás mely részleteit és milyen eszközökkel mutatja meg a társadalmi nyilvánosságban.

Hivatkozott irodalom

- Appadurai, Arjun (2011 [2009]): A kutatáshoz való jog. *anBlok*k (5): 66–74. (Angol eredeti: (2006): The Right to Research. *Globalisation, Societies and Education* 4(2): 167–177.)
- Burawoy, Michael (2006 [2005]): Közérdekű szociológiát! *Replika* (54–55): 35–66. Interneten: <http://replika.hu/system/files/archivum/replika%2054-03.pdf>.
- Feischmidt Margit (2007): Az antropológiai terepmunka módszerei. In *Közösségtanulmányok. Módszertani jegyzet*. Kovács Éva (szerk.). Pécs – Budapest: PTE – Néprajzi Múzeum, 223–233.
- Hadas Miklós (2006): Sok hűhó semmiért, Burawoy esete a szociológiával. *Replika* (56): 229–244. Interneten: <http://replika.hu/system/files/archivum/replika%2056-14.pdf>.
- Huszár Ákos (2006): Előszó. *Replika* (54–55): 31–34. Interneten: <http://replika.hu/system/files/archivum/replika%2054-02.pdf>.
- Pokol Béla (1996): *Modern francia szociológiai elméletek*. Miskolc: Bíbor.
- Reason, Peter (1994): Co-operative Inquiry, Participatory Action Research and Action Inquiry. Three Approaches to Participative Inquiry. In *Handbook of Qualitative Research*. Norman K. Denzin és Yvonna Sessions Lincoln (szerk.). Thousand Oaks: Sage, 324–339.